

Timp și eternitate

Vorbind despre o săgeata a timpului, oamenii de știință și filosofi, preocupați de această problemă, au reliefat cu deosebire caracterul de ireversibilitate al timpului, demonstrabil cu diverse argumente. Cel mai general aspect al unidimensionalității este cel al trecerii de la trecut prin prezent spre viitor ; în cadrul unidimensionalității se poate discuta și sensul unic al curgerii timpului, deci imposibilitatea realizării drumului invers. Argumentul principal îl constituie în acest caz lanțurile cauzale, imposibilitatea apariției efectului înaintea cauzei și, de cele mai multe ori, nota de succesiune în relațiile cauzale, efectul continuând să existe și să acționeze după încetarea acțiunii cauzei, dar ca rezultat evident al acțiunii acesteia.

Demonstrarea unidimensionalității timpului (chiar când acesta este gândit ca volum) și în cadrul acesteia — a sensului timpului dinspre trecut spre viitor — nu este epuizată de teoretizarea momentului de succesiune în relația cauzală, în teoria relativității, fenomenul de dilatare a timpului precizează transformările posibile ale timpului în trecerea de la un sistem de referință la altul, prin aceea că acest fenomen (ca fenomen de relație) nu schimbă întru nimic sensul desfășurării evenimentelor dinspre trecut spre viitor în sistemul propriu de referință. Fenomenul dilatării duce doar la mărirea distanței dintre evenimente în cazul raportării unui sistem de referință la altul.

Concluziile teoriei relativității întregesc deci argumentul relației cauzale și cu conservarea sensului în cazul succesiunii unor evenimente, chiar dacă acestea nu sunt legate cauzal între ele.

Dar tipice pentru ilustrarea unui anumit sens al timpului sunt sistemele variabile. Astfel, în sistemele reale termodinamice starea mai probabilă urmează stărilor mai puțin probabile. Această caracteristică este redată de conceptul de entropie. Creșterea entropiei înseamnă creșterea stării de dezordine în raport cu ordinea, deci existența unui anumit sens al devenirii sistemelor analizate.

În sistemele, în care predomină ramura ascendentă, putem vorbi despre un sens al desfășurării proceselor invers celui dintâi, sens de creștere a ordinii, de creștere a opoziției la dezordine. Această trăsătură, caracteristică sistemelor cibernetice autoreglatoare, a primit de aceea denumirea de negentropie.

În orice caz, cu cât schimbările sistemelor depind mai mult de istoria lor anterioară, cu cât se poate aplica mai adecvat conceptul de „îmbătrânire” a sistemului sau cel de mișcare progresivă, cu atât sistemul are mai multe note de ireversibilitate.

Desigur, problema sensului curgerii timpului poate fi corelată cu cea a reversibilității și ireversibilității lui. Reversibilitatea timpului va fi corelată cu posibilitatea curgerii evenimentelor în sens invers, cu reversibilitatea schimbărilor, ireversibilitatea cu imposibilitatea întoarcerii spre faze, etape, evenimente anterior parcurse, cu ireversibilitatea schimbărilor.

În descifrarea acestor aspecte, știința contemporană aduce argumente preponderente în sprijinul ireversibilității, deși nu anulează, cu totul ideea momentelor, aspectelor de reversibilitate parțială pe fondul ireversibilității fundamentale.

Cu alte cuvinte, în curgerea eternă dinspre trecut spre viitor este posibilă și schimbarea dinspre A spre B și schimbarea dinspre B spre A', analog cu A, dar având — de bună seamă — particularitățile sale. În sistemele mai simple predomină aspectele de reversibilitate a tipurilor de procese, nu a proceselor concrete, care — în curgerea timpului — sunt de fiecare dată altele. Ecuațiile reversibile ale dinamicii, ale câmpului electromagnetic nu pun problema scurgerii reale a timpului, ci posibilitatea principală de desfășurare a fenomenelor studiate în ambele sensuri, fără ca să existe mijloace de detectare a stărilor ulterioare față de cele anterioare.

Fără să fie excluse momentele reale de ciclicitate, de repetabilitate, de reversibilitate (în acest al doilea sens), în colțul nostru de Univers se poate vorbi de o săgeată a timpului, legată de ideea de progres. Extinderea ideii de ireversibilitate fundamentală a timpului la întregul Univers se leagă de ideea dialectică a ineputibilității calitative și cantitative a materiei în mișcare, de infinitatea posibilităților de structurare și de interacțiune caracteristice Universului.

De existența trăsăturilor de ireversibilitate a timpului, ireversibilitate concepută ca trecere de la trecut spre viitor și nici o dată invers, se leagă în filosofarea asupra timpului și constatarea că timpul apare ca unitate între real (timpul scurs) și posibil (timpul nescurs), ca naștere a realului din posibil și a posibilului din real.

Varietatea calitativă a structurilor temporale

Treptat se conturează pentru secolul XX, tot mai insistent, abordarea diversificată calitativ a timpului. Specificitatea coordonatei temporale obligă la diferențierea între timpul cosmic (astronomic), timpul fizic, cel biologic, uman (individual și social). Timpul biologic, amplu cercetat, deși încă într-o formă incipientă, pune în primul rand problema deosebiriilor între timpul fizic (cronologic) și cel biologic, în așa fel încât timpul biologic nu poate fi totdeauna măsurat cu unitățile timpului fizic. Acest aspect poate fi ilustrat cu ritmuri diferite de maturizare și îmbătrânire a diferitelor organisme. Dar, evidențind ritmurile diferite, se poate afirma că timpul organismului tânăr este mai dilatat decât cel al organismului îmbătrânit, întrucât secunda de viață a unui organism tânăr este mai bogată în procese fiziologice. Pentru copil, deci, ziua este mai lungă decât pentru omul matur, căci în cadrul ei se petrec incomparabil mai multe evenimente și în plan fiziologic și în plan psihic, deci activitatea e mult mai intensă.

Din punctul de vedere al timpului fizic, copilăria apare scurtă, iar bătrânețea — lungă. Din punctul de vedere al timpului biologic situația se prezintă diametral opusă : copilăria este îndelungată, iar bătrânețea — scurtă.

De aceea se poate vorbi despre un timp intern propriu fiecărui organism, care se modifică de a lungul dezvoltării sale individuale. Din punct de vedere filozofic, aceste constatări sunt importante prin consecințele lor „antropologice”, căci valoarea în timp a zilelor, fiind invers proporțională cu vârsta, rezultă necesitatea utilizării la maximum a posibilităților tuturor vârstelor, cu deosebire a anilor tineri.

Timpul biologic individual se corelează apoi cu timpul speciei, calitativ deosebit de cel dintâi prin legități caracteristice. Durata de existență a speciei se supune altor criterii decât durata de viață a fiecăruia din indivizii săi. Dacă în cazuri individuale, esențiali sunt parametri fiziologici, în cazul speciei apar alți parametri, ca densitatea populației, lărgirea arealului, existența unei capacități generale de adaptare, capacitatea de a birui în concurența interspecifică etc.

În cercetarea timpului biologic, un aspect important îl reprezintă modurile specifice ale „simțului timpului”, care trebuie înțelese ca o capacitate de a percepe curgerea timpului, de a acționa în anumite ritmuri regulate, de a măsura timpul cu mijloacele proprii organismului. Existența „orologiilor biologice” constituie principala particularitate a organismului de a aprecia durata unor procese sau succesiunea lor (reflexele condiționate legate de timp, migrația păsărilor etc.).

Organismul viu posedă asemenea ceasuri, care sunt corelate în esență cu procesele periodice din mediu : zi-noapte, anotimpuri etc. Temelia ceasurilor biologice rudimentare o constituie caracteristicile periodice ale reacțiilor chimice ale diverselor structuri subcelulare. La organismele superioare, ritmul fundamental este dat de activitatea ritmică automată a scoarței cerebrale.

Nivelul reprezentării conștiente a timpului presupune o multitudine de factori psihici și biologici. Toate evenimentele vieții lasă urme în noi, personalitatea noastră se îmbogățește neîntrerupt și nu ne putem rupe nicicând de trecut.

Studiile închinare timpului uman relevă particularitățile acestuia raportate la indivizi și la societate, din multiple unghiuri de vedere, impunându-se cu deosebire abordările de ontologie socială.

Din cadrul construcției filozofice a secolului XX referitoare la timp, au avut o înrâurire deosebită asupra contemporanilor și urmașilor soluțiile propuse de Bergson și Heidegger pentru accentuarea deosebirilor calitative între timp și spațiu, a rolului temporalității în existența umană. Dorind să se delimiteze de excesele scientismului rigid, corelat cu determinismul mecanic, Bergson face distincție între timpul spațializat al științelor naturii și durata pură, încercând să releve anumite particularități ale creației complexe, pe care el o vede realizându-se în viață și pe care omul reușește să o cuprindă printr-o intuiție de un soi deosebit, intuiție supraintelectuală.

În concepția lui Bergson, îndreptată împotriva mecanicismului, se semnalează unele aspecte ale problematicei filozofice și științifice care erau neglijate sau simplificator prezentate de materialismul metafizic anterior. Dar respingând îngustimile materialismului, Bergson ajunge să respingă materialismul în genere ; încercând să depășească limitele unui anumit mod de a face știință, el a respins știința în

general, caricaturizându-le pe amândouă.

Astfel, pentru Bergson știința naturii spațializează timpul, absolutizând aspectele de discontinuitate și ucigând orice dinamism, orice viață. Prezentând astfel tabloul științei, lui Bergson nu i-a fost greu să releve necesitatea de a lua în considerare alte aspecte ale realității ; în locul abordării cantitative, necesitatea abordării calitative, în locul omogenității — heterogenitatea, în locul discontinuității — continuitatea fundamentală.

Relevând aceste particularități, care scăpau în parte reducăționismului scientist, clădit pe fizica clasică, Bergson, în loc de a surprinde saltul calitativ realizat de știință și de filosof ia aliată cu știința, respinge, ca insuficientă, abordarea științifică clădită pe inteligență și elaborează o teorie iraționalistă a existenței, izvorînd dintr-o biologie și o psihologie speculativă.

Astfel, el a fost total nereceptiv — după cum au arătat comentatorii ulteriori — la progresele realizate de Ein-stein în teoria relativității. Și tocmai în perioada în care Einstein reușea să demonstreze interdependența între spațiu și timp, evidențiind aspectele de continuitate în abordarea spațiului și a timpului și apoi varietatea calitativă a structurilor spațiale și a celor temporale, Bergson învinuiește știința pentru un mod de gândire ce nu îi mai era propriu.

Deși a pus cu acuitate anumite probleme reale și importante pentru sintezele de care avea nevoie secolul XX, Bergson s-a apropiat de ele cu o atitudine unilaterală, de aceea metafizică, absolutizând rupturile, revăzând continuitățile.

Teoretizând ruptura totală între materie și viață (inclusiv conștiință), între cunoașterea intelectuală și intuiție, între timpul spațializat și durata pură, H. Bergson conferă duratei pure virtuți de creație continuă, de curgere continuă indivizibilă și deci inanalizabilă. Realitatea duratei pure constă — pentru el — în devenire, într-un curent vital unic, pe care numai intuiția directă și interioară o poate cunoaște.

Ca un filosof de răscruce, trăind deci în epoca de depășire a mecanicismului spre organicism, Bergson surprinde unele aspecte ale dialecticii realului, dar se lasă copleșit de „cutiile negre” ale științei anterioare și respinge știința în numele iraționalismului.

De aici, pe de o parte, respingerea oricărei abordări cantitative a duratei, de aici, pe de alta, absolutizarea deosebirilor calitative, așa cum se manifestă ele la nivelul biologicului și al umanului, în așa măsură încât pentru Bergson ele par a rămâne inaccesibile oricărei investigații raționale.

Incontestabil însă că marea influență pe care a avut-o creația bergsoniană asupra secolului XX se explică mai cu seamă prin semnalarea unor probleme reale și acute ale filosofiei aceluși timp.

În prelungirea preocupărilor filosofice închinată timpului în secolul XX, un loc special revine existențialismului heideggerian. În clădirea teoriei heideggeriene a existenței în general, apare centrală cercetarea existenței autentice umane, prin intermediul căreia și prin depășirea căreia Heidegger năzuiește să se apropie de existență în general. Și întrucât el relevă temporalitatea ca sens al existenței umane autentice, își extinde concluziile și asupra timpului, ca orizont al existenței în general. Dar numai ca o sugestie, căci în esență Heidegger dezbată problema coordonatei temporale a existenței mai ales din unghiul de vedere al existenței umane.

Sein und Zeit se dovedește în fundamentul său o lucrare închinată omului, deși Heidegger dorește permanent să depășească orizontul restrictiv uman. Și, în acest cadru, timpul este abordat din unghiul de vedere al devenirii (în opoziție cu conceperea existenței ca nemișcare), al devenirii omului, al permanentei sale schimbări, rezultând din tensiunile ce-i sunt definatorii, tensiuni între ceea ce este și ceea ce ar trebui să fie.

Dar proiectul acțiunilor umane (deci raportarea umană la viitor) este strâns legat de condiționarea spațio-tempo-rală a trecutului. Dacă viitorul este elementul principal pentru om în devenire, al doilea moment hotărâtor este trecutul, omul având datoria să-și asume răspunderea pentru tot ce ține de trecutul său, de originea sa, căci e cu neputință să-și proiecteze viitorul, fără a avea o temelie în trecut.

Și din confruntarea celor două momente ale timpului se naște prezentul, în care omul își ia propriul destin în mâini. Deși Heidegger a insistat asupra deosebirilor dintre concepția sa proprie și existentialism, toți interpreții filosofici sale sunt înclinați să releve faptul că problematica sa fundamentală a rămas problematica omului, așa cum s-a pus ea în filosofia occidentală la începutul secolului XX, inclusiv în privința problemei timpului.

Ar fi important de relevat că atât la Bergson. cât și la Heidegger, dar mai cu seamă la acesta din urmă, accentul cade pe filosofia timpului, evidențiindu-se la cel dintai devenirea ca permanentă creație, la cel de al doilea realizarea complexă a omului în devenire, dar tot în termeni de „totalitate”, ca unitate între

diverse posibilități și realitate, între realizarea autenticității și smulgerea din ne-autenticiate. Heidegger delimitează existența autentică de existența cotidiană, banală, care însemnează acceptarea situației date fără nici o problematizare, un fel de conservare a trecutului, un fel de prezentificare a datului imediat. Existența cotidiană e un fel de abandonare în prezent. Prin aceasta, existența cotidiană, banală, își manifestă inautenticitatea. În termenii filosofici timpului la Heidegger, o astfel de atitudine poartă numele de intra-temporalitate.

Și ea se caracterizează prin neglijarea temporalizării timpului însuși. Cu alte cuvinte, la Heidegger, timpul autentic este cel legat de activitatea omului autentic.

Privind teoria generală a timpului la Heidegger, prin prisma existenței autentice umane, ar rezulta că existența nu este gândită ca identitate cu sine, ci ca devenire, după cum devenire, istorie este și existența omului autentic, care se desăvârșește în permanență.

De remarcat ea problematica timpului, deși centrală la ambii filosofi, antrenează — în fond — o multitudine de probleme filosofice ale destinului uman, cum deosebire creativitatea umană la Bergson și responsabilitatea umană la Heidegger.

Ea rămâne însă unilaterală în raport cu deschiderea interpretativă incomparabil mai complexă, pe care o permite gândirea nuaterialist-dialectică contemporană.